

Вій-2025, або Страшний сон Гоголя

Анатолій Юрченко

Оптимістична трагедія

Вистава для дітей старшого шкільного віку та дорослих

Дійові особи

Гоголь

Хома

Вій

Панночка (молода відьма)/Стара відьма (можливо, та ж виконавиця)

Фрейліна її величності Олександра Йосипівна Россеті-Смірнова

Сотничиха, мати Панночки, дружина несценічного персонажа на прізвище Сотник

Ганна, жінка у вишневому садочку (Київ, Поділ)

Галька, жінка гостра на мову

Марися, сестра Ганни, жінка сповнена співчуття

Стеша, врівноважена жінка

Стара, жінка похилого віку

Примітка: відсутні чоловічі роли (які є в "Вії" Гоголя) товаришів Хоми, ректора, шинкаря, сотника, козаків та інші.

Текст максимально відтворює стиль і мову Гоголя (українською).

1 дія

Сцена 1

Гоголь в його квартирі в С-Пб.

ГОГОЛЬ. Темно... Як темно... Білі ночі... Чому ж мені так темно? Чи свічку запалити? (Риється в шухляді.) Ні. Не цю. Свячена свічка з Єрусалима. Кажуть, чарівна. Не для цього випадку... На рідній Полтавщині зараз ще темніше... Але чому мені ніколи не було там так темно?.. Полтавщина. Ненька Україна. А я тут. У Петербурзі. Що я тут роблю?.. Ну так, звичайно, пишу. Бо це моє. Тільки це. Щоб бути по-справжньому корисним для людства... Але ж пишу про Україну. "Ганса Кюхельгартена" вже спалив. Мабуть, ще що-небудь спалю. Але все одно буду писати. Ось, Александр Сергеевич каже: "А напишіть, Николай Васильевич, анекдот про несправжнього ревізора". А я зараз не в тому гуморі. Про Україну писати хочу, тільки про Україну. Російською? Хай російською. Щоб і тут розуміли, що є така земля, Україна. Не кацапія. І Україна мене теж зрозуміє!.. Недарма, мабуть, є місце професора історії в Київському університеті святого Володимира? (Замислюється.) Туди! Туди! До Києва! До древнього,

прекрасного Києва! Він наш, він не їхній — чи неправда? Там або довкола нього робилися справи старовини нашої. Я працюю, я всіма силами намагаюся, але мене огортає страх: можливо, я не встигну!.. Так, це славно буде — зайняти київську кафедру: багато можна буде зробити добра. Але боюся, що це не здійсниться. Кажуть, що дуже багато призначено туди якихось німців. Це не дуже приємно. Хоч би для святого Володимира більше слов'ян... Це ж Київ! Це Україна. А над ними якесь чудовисько, не здатне відкрити очі й побачити їхню красу й славу. А й побачить — не зрозуміє!

До кімнати Гоголя уривається й кружляє навколо нечиста сила. Гоголь хреститься — нечиста сила розсіюється. Гоголь продовжує монолог.

Ні, ще гірше: якщо цій потворі підняти повіки, все живе, на що впаде її погляд, одразу гине.

І це завжди! Людина є лише людина. А навколо всякчас нечисть, чортовиння, усіляка наволоч! Завжди всілякі Чингісхани, Олександрі Македонські, Наполеони, яким потрібна влада, які створюють для себе нові імперії, царюють та панують. А звичайній людині ОЦЕ потрібно? (*Щось записує на папері.*) Моєму ковалю Вакулі оце потрібно — нові завоювання, нові, все більші та більші межі імперії? Смішно! Оксана йому потрібна, Оксана. Чи Оксані потрібні черевики, які носить сама цариця? Лише Вакулу піддразнити. Вона його й без черевиків покохає. І одружаться, й діточок народять... Щоб був добробут у хаті, щоб діточки були ситі й здорові — ось що їм потрібно. А імперії...

Де вони? Імперія Македонського, Римська імперія, Візантія? У підручниках! І кацапська імперія теж загине. Он вже ляхи виборюють свою вільність. Адже й інші коли-небудь прокинуться. Загине! Але як?.. Боюся, забагато буде крові та страждань. Який-небудь черговий царик, уявивши себе володарем всієї планети, віддасть владу за просто так? Віддасть чужі, силою захоплені землі інших народів, які він вважає своїми? Ні, він так і нависатиме над ними безоким чудовиськом, буде проливати чужу кров та грозити всьому світові.

Про це слід писати. Кричати на весь голос, щоби почули! А як писати та кричати, якщо руки зв'язані, а вуста заткнуті?

Отже, казку. Те, що я вмію...

Сцена 2

Хутір десь під Києвом. Час подій — 2025 рік.

Хуторянки на призьбі теревенять про те, що все стало дуже погано.

ГАЛЬКА. Понаїхали хтозна-хто! Я розумію, не от гарного життя! Але що, іншого місця не було?

МАРИСЯ. Ось вже й харчів не вистачає. А ціни як підстрибнули.

СТАРА. Та й ще електрику постійно вимикають.

СТЕША. Кацапія, кацапія у всьому винна.

МАРИСЯ. А з Харковом що роблять!

ГАЛЬКА. Це ж не звичайні бомби — **ке-ро-ва-ні!**

СТЕША. Як би тільки бомби...

СТАРА (з журбою). Як би тільки Харків...

МАРИСЯ. І це що, це ми почали? Ми ж їм нічого поганого не зробили. Лише бажали жити інакше, не так, як вони. І за це вони прийшли нас вбивати?

СТЕША. А їм, щоб вбивати, цього досить.

ГАЛЬКА. А знаєте, як це на Запоріжжі було?! Матір з донькою сховалися до льоху. А зверху — бій. І такий бій! Кулемети торохкочуть. Гранати гримлять. А раптом тиша. Та голоси: есть кто? — Не спрашивай, гранату кидай! — Мати чує — й до них: мальчики, родненькие, наконец-то, я русская! — Щас каждая бандеровская курва будет говорить, что русская? — І кулю в потилицю. А дочку гвалтувати потягли. А другого дня наші село відбили, а там лише мертві. Адже ж пропонували їм евакуацію...

СТАРА. Якби тільки на Запоріжжі...

СТЕША. Кацапія з їхнім цариком...

ГАЛЬКА. Щоб він здох!

МАРИСЯ. Галю, гріх так казати.

ГАЛЬКА. А цілу країну вбивати — не гріх? Прийшли недолюдки!

СТАРА. Він же їм і сказав, що їх тут квітами зустрічатимуть.

МАРИСЯ. А нас він спитав?!

СТЕША. А йому байдуже.

ГАЛЬКА. На їхні могилки ті квіти!

МАРИСЯ. Забагато вже могилок...

СТЕША. А йому не однаково? У нього одноразових солдатів вистачає.

ГАЛЬКА (знову). Щоб він здох!

СТЕША. А що користі? На двійника замінять, їх у нього теж багато.

СТАРА. Боженьки! Скільки на світі прожила, ніколи не думала, що таке побачу. Все гадала, що та війна, яку ми тільки в кіно бачили, — остання...

МАРИСЯ. Стешо, поговори з сотничихою, вона ж тут без Сотника усім заправляє, а ти при ній нібито завгосп... Щось треба робити!

СТЕША. А що тут зробиш?

МАРИСЯ. Не знаю. Але щось робити треба.

З'являється Хома.

СТАРА. Ти хто, хлопчина? Звідки?

ХОМА (*трясе головою, помітно, що йому важко*). Хома я. Хома Брут з Києва. А де я зараз?

МАРИСЯ. З самого Києва? А в мене сестра в Києві. Уявляєш, у самому Києві, а я тут сиджу, як дурепа.

СТЕША. Далеченько тебе, хлопець, занесло.

ХОМА. Не пам'ятаю нічого! Кудись йшов. Хтось мене кудись віз. А я нічого не пам'ятаю... А де чоловіки?

СТЕША. То ж воюють. А ти чому ні?

ХОМА (нібито приходячи до тями). Та я студент.

МАРИСЯ. А на кого навчаєшся?

ХОМА. На філософа.

ГАЛЬКА. А вони ще комусь потрібні?

ХОМА. Ну, якщо держава бронь дала, вважає, що й філософи ще будуть потрібні. (Остаточно приходячи до тями.) Чекайте! Я згадав! Ці нелюди вночі по нашому гуртожитку ракетою! Уявляєте собі? Вночі, коли всі спали! Просто в гуртожиток! А що ми їм зробили — ми ж спали! А вони... У живих людей, в сплячих... (Плаче.)

СТЕША. Якщо чоловік, не плач. Це зараз усяди.

ГАЛЬКА. А Брут — це той, хто Цезаря зарізав?

ХОМА. Нікого я ще не зарізав. Хоча декого й хочеться! Але, гадаю, зараз його багато хто зарізати бажає. Уявив себе цезарем, козолуп, щоб його мордою просо молотили!

СТАРА. Ой, хлопче, даремно ти сюди прийшов. Погано тут.

ХОМА. Зараз скрізь погано.

СТАРА. Але все одно не так, як у нас.

СТЕША. Ти, хлопче, переночуй тут та повертайся до Києва.

ХОМА. А в кого?

МАРИСЯ. Такого гарного хлопчиська я б і до себе узяла.

ГАЛЬКА. Чому ти? Мабуть, він до мене хоче?

З'являється Панночка. Одразу в повітрі повисає напруга.

ПАННОЧКА. А це ще хто?

ГАЛЬКА. Це Хома з Києва. Брут, який Цезаря зарізав.

ХОМА. Та нікого я не зарізав! У Могилянці вчуся. На філософа.

ПАННОЧКА. А батьки твої хто?

ХОМА. А навіщо вам мої батьки потрібні?

ПАННОЧКА. Якщо питаю, потрібні!

ХОМА. Ну... сирота, батька не знаю.

ПАННОЧКА. А мати?

ХОМА. Я й матері не знаю. За здоровим розсудом, звичайно, була мати, але й про неї нічого не знаю.

ПАННОЧКА. Гаразд. Незабаром побачимось. (Йде.)

ХОМА. Яка гарна... Нібито мальована...

ГАЛЬКА. Вона і є мальована. Єдина дочка, все для неї — й парфуми, й косметика з самого Парижа... Тому й зуть її всі — панночка...

Стрекотання в небі. Істеричний крик: ховайся, шахеди! Усі ховаються, тільки голови стирчать. Стрекотання змовкає.

СТАРА. На Диканьку полетіли.

МАРИСЯ. Або на Миргород.

ГАЛЬКА. А мабуть, на Київ.

СТАРА. А долетять?

СТЕША. Не долетять, наші зіб'ють.

ХОМА (*стурбовано, показує до неба*). То як ви з цим живете?

СТЕША. Звикли.

ХОМА. То як до цього можна звикнути?!

СТЕША. А ви в Києві не звикли? Це ж спочатку — жах, розгубленість, гнів, а потім... це вже повсякденність. Ні, жах та гнів не зникають, але звикаєш. Це як дощ. Хочеш, не хочеш, він ллє. Когось, мабуть, навіть блискавкою вб'є, але якщо не тебе, живеш далі. (*Пауза.*) Знаєш, хлопче, ніхто тебе до себе не візьме, усі хати біженцями переповнені. Лише одна хата є.

ГАЛЬКА (*у жаху*). Стешо! Це ж погана хата!

СТЕША. Та кинь ти, вже час минув! Ну, була хата порожня, та й що? Але зараз якась стара там з'явилася. Мабуть, візьме переночувати.

ГАЛЬКА. Але треба хоча б розказати Хомі!

СТЕША. Навіщо? Але якщо бажаєш — розкажуй.

МАРИСЯ. Ні, Галю, краще я розкажу.

СТАРА. Чекай, Марисю, краще я. Бо пам'ятаю.

СТЕША. Гаразд. Розкажуй.

СТАРА. Був у нас на селі козак Шептун. (*Хомі.*) Але, мабуть, ти чув?

ХОМА. Не чув.

СТАРА. Еге-ге-ге! Бачу, в універі не дуже то й великого розуму вчать. Така історія, а ти навіть не чув! Ну, то слухай. Гарний був козак. Любив часом і вкрасти, й збрехати без потреби, але козак був гарний.

ГАЛЬКА. Навіть з вусами!

СТАРА. Не заважай! Такий був собі козак, його хата неподалік звідси. І от о таку саме пору, як зараз, Шептун з жінкою, повечерявши, полягали спати, а тому що година була гарна, то Шепчиха лягла надворі, а Шептун у хаті, на лаві...

ГАЛЬКА. Не так ти розказуєш! Це Шептун ліг надворі!

СТАРА. Ой лихо! Невже пам'ять бреше? Правильно ти кажеш! Шептун надворі, а Шепчиха в хаті на лаві.

МАРИСЯ. І не на лаві, а просто на підлозі!

СТАРА. Хай буде на підлозі, яка різниця. А в колісці, що висіла серед хати, лежала дитина-однорічок, не пам'ятаю вже, хлопчик чи дівчинка. І ось лежить Шепчиха собі, а раптом чує, що за дверима шкребеться собака. Та й ще скавулить, що хоч із хати втікай. Вона злякалася, бо дурна була баба — покажи їй під вечір з-за дверей язика, то й душа втече в п'яти. А проте думає: "Дай заїду по морді триклятого собаку, хай перестане скавулити". Узяла коцюбу й вийшла відчинити двері. А ледь відчинила, клята собака кинувся попід ногами й просто до коліски з дитиною. Бачить Шепчиха, що то вже не собака, а жінка; та нехай би просто жінка, а та ще штука й притичина, що вся та жінка була синя, а очима як жаром сипле. Схопила дитину, прокусила їй горло й давай кров з неї пити. Шепчиха тільки й встигла крикнути: "Ой, лишенько!" — та з хати. Тільки бачить, що двері з сіней замкнені. Вона на горище; сидить та й труситься

дурна баба; а далі бачить, що жінка лізе до неї на горище, кинулася до неї та й почала кусати. Уже тільки вранці Шептун знайшов свою жінку, всю покусану та синю. А на другий день і померла дурна баба. А потім і Шептун десь подівся.

МАРИСЯ. Ой, лихо! І навколо все погано, й всередині. Не ході туди, Хома!

СТЕША. Та годі, бозна-коли це було, ще до війни. А більш нічого та ніколи. Та й ще невідомо, що страшніше...

ХОМА. Як вчить наука філософія, є об'єктивна реальність, а є суб'єктивна. На те ми й філософи, щоб відрізнити одне від іншого. Як казав видатний філософ Фома Аквінський, мій тезка, до речі: якщо бог не попустить, свиня не вкусить. Де ваша погана хата? *(Йде.)*

МАРИСЯ *(навздогін)*. Борони тебе твій Аквінський!

Сцена 3

Гоголь в гостях у Пушкіна (або в когось з його кола). Сам у порожній кімнаті, із сусідньої кімнати долинають дзенькіт келихів та голоси ("Вошёл: и пробка в потолок, вина кометы брызнул ток!" — "Пред ним roast-beef окровавленный!" — "И трюфли, роскошь юных лет, французской кухни лучший цвет!"), Гоголь читает рукопис.

ГОГОЛЬ *(вголос)*. Олександр Сергійовичу, це ТИ написав? Я думав, що ТИ хоч щось розумієш! *(Читає з аркуша, російською мовою)*. "Оставьте: это спор славян между собою". А ти що, слов'янин? У дзеркало на себе подивися!

Встає, щоб іти лаятися з Пушкіним. Входить Россеті-Смирнова.

РОССЕТІ. Миколо Васильовичу, любий мій хохлику! Мені сказали, що ви тут, а ви усамітнилися *(Гоголь кланяється й цілує їй руку)*. Втекли навіщо від усіх...

ГОГОЛЬ *(з сумом)*. Ось, Олександр Оси́півно, читаю... *(Роздратовано)*. Пушкін! "Клеветникам России"!

РОССЕТІ. Я навіть не читала. *Même si je sais*.

ГОГОЛЬ. І не треба! Це... це ж пасквіль!

РОССЕТІ. А государ задоволений. Цитує.

ГОГОЛЬ. Ще б не задоволений! Це ж Пушкін! Свободолюбний Пушкін, друзяка декабристів: "Во глубине сибирских руд храните гордое терпенье..."

РОССЕТІ. "...и на обломках самовластья...", "тираны мира, трепещите"...

ГОГОЛЬ. Так, Пушкін!

"Самовластительный Злодей!"

Тебя, твой трон я ненавижу,

Твою погибель, смерть детей

С жестокой радостью вижу.

Читают на твоём челе

Печать проклятия народы,

Ты ужас мира, стыд природы,

Упрёк ты Богу на земле!"

І раптом — ОЦЕ:

"Кто устоит в неравном споре:

Кичливый лях, иль верный росс?

Славянские ль ручьи сольются в русском море?

Оно ль иссякнет? вот вопрос".

Вірнопідданська маячня! Відростив собі нігтя на мізинці, а щоб не зламати, зробив золотого наперстка, — й хизується! "Быть можно дельным человеком и думать о красе ногтей". От і знов похизувався — як же, сам імператор його цитує!

РОССЕТИ. З задоволенням цитує. Charmant! Charmant!

ГОГОЛЬ. Іще б! "В **неравном** споре"! Хто вони, ляхи, проти государя імператора? Тьху — й не більше! А Польщу вони спитали? А Україну вони спитали?

РОССЕТИ (*нерішуче*). Здається, Польща ще до того відповіла.

ГОГОЛЬ. Так! Якщо ляхи зараз виборюють свою вільність, то не хочуть більше жити в імперії-в'язниці! У буцегарні. Чому хоча б Пушкін, автор "Вольності", цього не розуміє?

РОССЕТИ (*роздумливо*). Можливо, був би повинен. І в засиланні був, і під наглядом...

ГОГОЛЬ. У засиланні? До Одеси? До України! Це засилання? Тарасу б Григоровичу таке засилання! Не допомогло! Чи, мабуть, навпаки? Допомогло... цареві дупу лизати! Він би хоча б Міцкевича спитав! Скільки його перекладають! Скільки віршів!

РОССЕТИ. І при дворі переклади з його віршів читають. Гарні вірші в Міцкевича. Poésie charmante!

ГОГОЛЬ. Отож! А це хіба вірші? "Вот вопрос"! Нібито не поет, а ярижка канцелярський написав! Це царський маніфест, не вірші:

"Иль русского царя уже бессильно слово?

Иль нам с Европой спорить ново?

Иль русский от побед отвык?"

А на це подивиться:

"От финских хладных скал до пламенной Колхиды,

От потрясенного Кремля

До стен недвижного Китая,

Стальной щетиною сверкая,

Не встанет русская земля?"

Великодержавна пихатість!

РОССЕТИ. Але однаково, Миколо Васильовичу, не хвилюйтеся ви так...

ГОГОЛЬ. А як накажете хвилюватися? Без хвилювання? А уявить собі, що це Україна виборює свою вільність! І ЩО наш дорогенький Олександр Сергійович знов напише? Те ж саме зверхне: "Оставьте: это спор славян между собою".

РОССЕТИ. Ви вважаєте, що й Україна?...

ГОГОЛЬ. Не зараз. Але в майбутньому... все може бути...

РОССЕТИ. А хіба імперія не міцніша за маленьку країну?

ГОГОЛЬ. Оце і є імперська свідомість, її не хвилює, що хтось має іншу думку. Якщо їх

забагато й вони розповзлися, як таргани, аж до Тихого океану, то вважають, що мають право нав'язувати свою волю всьому світові? А вся їхня воля — це задавити, вбити все живе, а якщо хочете жити — тільки так, як ми: в бруді, в темноті, убозстві, з тарганами в щях... Я повинен це сказати Пушкіну!

РОССЕТІ. Мабуть, ви не знаєте, але Міцкевич йому вже відповів. Не ходіть, Миколо Васильовичу. Краще від цього нікому не стане. Та й здається мені, доля його буде недобра... Залишіться зі мною. Ми довго не бачились, я за вами скучила. Хай воно все йде, як є, хоча *(додає сумно)* я вас розумію.

ГОГОЛЬ *(теж з сумом)*. Тільки ви мене й розумієте.

РОССЕТІ *(з захопленням)*. Але ж я ваша хохлячка! Розкажіть краще, над чим працюєте.

ГОГОЛЬ. Ну... Нічого особливого. Чергову казочку пишу. *(Поступово загоряється.)*

Але там є така постать!.. Уявіть собі, сліпе чудовисько. Воно не здатне навіть само розплющити очі, але навколо нього ціла свита нечисті. І ця нечисть допомагає йому підняти повіки. І вказує, на що дивитися. І ця потвора дивиться — й вбиває поглядом.

РОССЕТІ. "Підійміть мені повіки!" Яка гарна фраза! Запам'ятовується. Такий персонаж де-небудь дійсно існує?

ГОГОЛЬ. Ні! Але я буду казати, що взяв його з фольклору. І буде він зватися Вій. Як багато я хочу сказати! А буде лише нова казка. Знову Україна, населена нечистою силою. І будуть казати: дивіться, отак, сам же Гоголь написав, яка вона є. А насправді? Не в Україні, а отут, тут вікує нечиста сила! *(Пауза для оплесків.)* І рветься до України — розтоптати, розірвати на шматки, знищити! *(Ще одна пауза.)*

РОССЕТІ. Миколо Васильовичу, хохлику мій рідний, це ж ви знов щось грандіозне пишете. На віки.

ГОГОЛЬ. Побачимо... А найголовніше, що ця потвора — втілення всього чорного та злого, що є в імперії: від дрібного чиновника-казнокрада до Святішого Синоду й самого...

РОССЕТІ *(перебиває з жахом)*. Але ж це не надрукують! Заборонять писати!

ГОГОЛЬ. А я напишу так, щоб не заборонили. Щоб думали — чергова страшна казочка Гоголя. І хіба що тільки коли-небудь...

РОССЕТІ. Зрозуміють! Обов'язково коли-небудь зрозуміють! *(Міняючи тему.)* А чому ви досі неодружені, Миколо Васильовичу?

ГОГОЛЬ *(розгублено)*. Жахаюсь я жінок, Олександро Осипівно. Невже не знаєте? Гоголь і одруження — це ж комедія!

РОССЕТІ. Але мене ви не жахаєтесь.

ГОГОЛЬ *(падає навколішки й з жаром цілує руку)*. Ні! Але як ви високо! А де я?

РОССЕТІ. Знали б, з яким захопленням читає вас її величність імператриця! Це не я високо, Миколо Васильовичу... Знаєте, мене заміж звуть...

ГОГОЛЬ *(після паузи)*. А мабуть, це правильно? Вже не будете фрейліною при дворі, але будете дружиною, будете діток народжувати... Мабуть, це важливіше?

Вставна сцена (без слів, виключно на розсуд режисерів).

Бал в імператорському палаці. Будь-які персонажі з "Вія" (нечиста сила теж), але не тільки з "Вія" — все це виключно режисерська фантазія.

Сцена 4

Хутір. Стара відьма, яка (нібито неохоче) впускає Хому до "поганої" хати й відправляє ночувати до хліва.

СТАРА ВІДЬМА. Хто там?

ХОМА. Пустіть, бабусю, переночувати. Бо просто неба так гидотно, як у голодній утробі.

СТАРА ВІДЬМА. А ти хто такий?

ХОМА. Та я людина необразлива — філософ Хома Брут.

СТАРА ВІДЬМА. Не можна! Без тебе все зайнято. Та й знаю я вас, філософів. Якщо таких п'яниць почнеш приймати, то й двору незабаром не буде. Пішов! Пішов геть! Тут тобі нема місця.

ХОМА. Змилосердься, бабусю! Як же можна, щоб християнська душа зникла нізащо ні про що? Де хочеш примости. І якщо що-небудь поганого зроблю, то нехай руки відсохнуть, і таке буде, що бог один знає. Ось що!

СТАРА ВІДЬМА (*начебто пом'якшується*). Гарзд. Впущу. Але спати покладу до хліва, бо іншого місця нема.

ХОМА (*направляючись зі старою до хліва*). На то твоя воля, не буду сперечатися. Але іще... якби ваша добра ласка... бо зранку хоч би крихточка була в роті... їй-богу, в животі ніби колесами хтось їздить...

СТАРА ВІДЬМА. Більш нічого не хочеш? Геть нічого нема, навіть піч не топлена.

ХОМА. Та я б на завтра розплатився б як слід — чистоганом.

СТАРА ВІДЬМА. Радій тому, що дають. Ось чорт прислав мамчину дочку.

Залишає Хому, йде.

ХОМА Привіт, поросятко. (*Бурмоче те, що казав раніше*). Якщо бог не попустить, свиня не вкусить. Чим тебе годують? Ріпа? Хай буде ріпа. Краще горобець у руці, ніж лелека в небі. (*Їсть.*) А що це в мене в кишені? Хліб? Це ж Марися засунула! (*Доїдає хліб та влаштовується на соломі.*) На добраніч, поросятко, солодких снів...

Сцена 5

(продовження сцени в хліві)

Хома засинає. Відчиняються двері, входить стара відьма.

ХОМА (*прокидаючись*). Чого, бабусю? (*Стара відьма йде до Хоми з розпростертими руками*). Гей, ти чого задумала? Стара ти вже для цього. (*Ухиляючись від відьми, яка хоче його зловити.*) Та й, кажуть, піст зараз, не до лиця тобі оскоромитися.

З краю авансцени з'являється Гоголь.

ГОГОЛЬ. Філософові стало моторошно, особливо коли він помітив, як очі старої

блиснули якимсь незвичним блиском. Хома хотів відштовхнути її руками, але, на подив, помітив, що руки його не можуть підвестися, ноги не рухалися; й він з жахом зрозумів, що навіть голос не звучав з його вуст: слова без звуку ворухились на губах. Він чув тільки, як билося його серце; він бачив, як стара підійшла до нього, склала йому руки, нагнула йому голову, схопилася зі швидкістю кішки до нього на спину, вдарила його мітлою по боці, й він, підстрибуючи, як верховий кінь, поніс її на плечах своїх. Ноги, на превеликий подив його, підіймалися не з його волі й робили стрибки швидше черкеського жеребця. Коли вже минули вони хутір і перед ними відкрилася рівна лощина, а осторонь потягнувся чорний, як вугілля, ліс, тоді тільки сказав він сам собі: "Еге, та це відьма".

Перевернутий місячний серп світлів у небі. Несміливе північне сяйво, як наскрізне мереживо, лягало легко й диміло на землі. Ліси, луки, небо, лани — все, здавалося, ніби спало з розплющеними очима. Вітер хоч би раз повіяв десь. У нічній свіжості було щось волого-тепле. Тіні від дерев і кущів, як комети, гострими клинами падали на пологу рівнину. Хома відчував якесь млосне, неприємне й разом солодке почуття, що підступало до його серця.

Він опустил голову вниз і побачив, що трава, що була майже під ногами його, здавалося, росла глибоко й далеко й що понад нею була прозора, як гірський ключ, вода, й трава здавалася дном якогось світлого, прозорого аж до глибини моря; принаймні, він бачив ясно, як він віддзеркалювався в ньому разом зі старою, що сиділа на спині.

Там замість місяця світило якесь сонце; він чув, як блакитні дзвіночки, нахилиючи свої голівки, дзвеніли. Він бачив, як з-за осоки впливала русалка, мигтіли спина й нога, опукла, пружна, вся створена з блиску та трепету. Вона обернулася до нього — й ось її обличчя, з очима світлими, блискучими, гострими, вже наближалося до нього, вже було на поверхні й, затремтівши блискучим сміхом, віддалялося, — й ось вона перекинулася на спину, й хмарні персі її, матові, як порцеляна, не вкрита глазур'ю, просвічували перед сонцем по краях свого білого, еластично-ніжного кола. Вода в вигляді маленьких бульбашок, як бісер, обсіпала їх. Вона вся тремтить і сміється в воді. "Що це?" — думав філософ Хома Брут, дивлячись униз, несучись на всю спритність. Піт котився з нього градом. Він відчував бісове солодке почуття, він відчував якусь пронизливу, якусь млосно-страшну насолоду. Йому здавалося, ніби серця вже не було в нього, й він з страхом хапався за нього рукою.

Він би молився, як би міг, але лише уривки університетських лекцій крутилися в його голові. "Платон мені друг, але істина дорожча". Хома спробував напружитись, наче на іспиті: що казав Платон? "Людина — істота безкрила..." "Еге ж, — сказав сам собі Хома, — я істота безкрила! Не можна на мені літати!" І зненацька відчув, що до його губ повернулася здібність ворухитися. "Гнів людини стає спільником його розуму!", — прошепотів він. І відразу відчув якесь освіження; крок його починав ставати лінивішим, відьма все слабше трималася на його спині. Густа трава торкалася його, й він уже не бачив у ній нічого незвичайного. Світлий серп світив на небі.

ХОМА (*вголос*). Платон, Сократ, Аристотель, допоможіть мені! "Я знаю лише те, що нічого не знаю!" "Якби все, причетне до життя, вмирало й залишалося мертвим, то не стало б і самого життя!" "Доброчесність — це внутрішній порядок, який досягається людиною у свідомому та цілеспрямованому зусиллі".

ГОГОЛЬ. Нарешті зі швидкістю блискавки Хома вистрибнув з-під старої та схопився своєю чергою до неї на спину. Якесь поліно лежало на дорозі, й Хома почав з усіх сил бити ним стару. Дикими криками відповіла вона; спочатку були вони сердиті й загрозливі, потім ставали слабшими, приємнішими, чистішими, й потім уже тихо, ледве дзвеніли, як тонкі срібні дзвіночки.

ХОМА. Ім'ям діалектичного матеріалізму наказую зупинитися!

СТАРА ВІДЬМА (*знесилено*). Ох, не можу більше!

ГОГОЛЬ. Вимовила вона в знеможі та впала на землю. Хома встав на ноги й подивився їй в очі: світанок розгорявся, й блищали вдалині золоті голови київських церков. Перед ним лежала красуня, з розпатланою розкішною косою, з довгими, як стріли, віями. Непритомно відкинула вона на обидва боки білі голі руки й стогнала, підвівши очі, повні сліз.

ХОМА (*у жаху*). Хто ти?!

ПАННОЧКА (*зрозуміло, Хома її не впізнає; слабким голосом*). Казала я тобі, Хомо, що зустрінемося... але не я, ти погубив мене... (*Підвищуючи голос.*) Але й на тебе чекає розплата!

ХОМА (*озираючись*). Київ?.. Це Київ? Врятуй мене, святе місто!

2 дія

Сцена 1

Ранок. Біла хата у вишневому садочку. Садовий стіл, за яким соковита молодка (Ганна) пригощає Хому.

ГАННА. А я ще вчора зрозуміла, що ти справжній козак. Чимало, мабуть, дівок попортив... Іде такий собі ринком, напевно, голодний, стомлений, але очі! А постать яка!

ХОМА (*збентежено*). Та гаразд, я тільки подивитися хотів, чим ти торгуєш...

ГАННА. А то я не знаю, як чоловіки дивляться... чим я торгую...

ХОМА. Ну... ти ще на одну мою знайому схожа...

ГАННА. А їх у тебе багато?

ХОМА. Та ні. Ну... майже ні. І нікого я не портив! Це ж кожного разу кохання було.

ГАННА. Куце ж у тебе кохання, Хома. Зі мною теж так буде?

ХОМА. Та ти що? Як можна!

ГАННА. Брешеш?

ХОМА. Та щоб мене на цьому місці громом вразило!

ГАННА. Подивимось. Мабуть, ще й вразить. А мабуть, зостанешся, Хома? Будеш

вчитися...

ХОМА. Адже ж розбомбили...

ГАННА. Це ж гуртожиток розбомбили, не універ.

ХОМА. І справді... Це я якось не зрозумів...

ГАННА. То як? Будеш вчитися, а жити в мене.

ХОМА. Дійсно... Жити мені зараз ніде...

ГАННА. Тільки через це?!

ХОМА. Та ти що? Як можна!

ГАННА. Знов брешеш?

ХОМА. Та щоб мене на цьому місці два рази громом вразило!

ГАННА. Мабуть, ще й вразить.

ХОМА. Ні, Ганнусю, не треба. Від теплого слова й лід розмерзається. Я й сам хочу залишитися.

ГАННА. Та хіба я проти? А там і до церкви сходимо, повінчаємось, діточок заведемо...

ХОМА. Ти що? Війна ж!..

ГАННА. А ми переможемо, не сумнівайся. З-під Києва вигнали — й зо всієї України виженемо.

ХОМА. А чоловіка в тебе немає?

ГАННА. Вбили мого чоловіка. Він же, як почалося, першим рушницю узяв. Такі, як він, ворога й вигнали. Але вбили його...

ХОМА. А діточок чому немає?

ГАННА. Все відкладали: спочатку поставимо бізнес на ноги... Гадаєш, просто торгівка на ринку? Я універів не кінчала, але в тому, що роблю, професор. Знаю, чим торгувати, як і де взяти те, що людям потрібно. І те, що людям потрібне, теж знаю. От вивчишся — ми з тобою такий бізнес розкрутимо. Такі, як ми, теж державі потрібні.

З краю авансцени з'являється Гоголь.

ГОГОЛЬ. І забув Хома, як страшний сон, усе, що сталося з ним на хуторі. І радість у житті з'явилася, й щастя засвітило. І забув він про прокляття відьми.

Сцена 2

(продовження сцени в саду)

З'являються хуторянки.

МАРИСЯ. Ну, привіт, сестро. Збирайся, Хома. Коні трохи відпочинуть, і повеземо тебе до хутора.

ХОМА. Навіщо?

СТЕША. А там тобі розкажуть. Сама сотничиха відрядила. А добром не поїдеш, вона Сотникові повідомить, а той панькатися не стане: спочатку канчуками...

ХОМА *(обурено)*. Які ще канчуки!..

СТЕША *(спокійно)*. От Сотник тобі й розкаже.

ГАННА. Ви з глузду з'їхали, чи що?

СТЕША (знов спокійно). Ми, мабуть, ні. Але Сотник... Потім у кайданки й однаково до хутора привезуть. Але вже силоміць. Ще й наб'ють по дорозі.

ГАННА. Як ви його знайшли?

МАРИСЯ (сміється). Бачила б ти, сестро, як він позавчора на мене на хуторі дивився. Я одразу зрозуміла — якщо в Києві тебе побачить, у тебе й буде. Ми ж схожі.

ГАЛЬКА. Чому на тебе?! На мене він дивився!

СТАРА. Помиляєтеся, дівчатка. На мене він дивився. З вас, молодих, чи багато користі? А хлопець розуміє: чим жінка доросліша...

ХОМА (до Ганни). Ні на кого я не дивився! Я взагалі контужений був!

ГАННА. Мабуть, ти й зараз контужений?

ХОМА. Ні!

СТЕША. Та досить! Треба їхати. Та й тобі, Ганнусю, не поздоровиться, якщо до Сотника дійде.

ХОМА. Залиште її, я їду.

Сцена 3

Хутір. Та сама "призьба". Хома сидить поміж селянками.

МАРИСЯ. А мабуть, даремно ми його не відпустили? Шкода мені його, та й Ганну шкода...

СТАРА. А себе не шкода?

ГАЛЬКА. Сказали б, що не знайшли...

СТЕША. Ми б його не знайшли, а Сотникові нас і шукати не треба. Ось вони ми.

З'являється сотничиха.

СОТНИЧИХА (до Хоми; ні ласкаво, ні суворо). Хто ти, звідкіля, і якого звання, добра людина?

ХОМА. Звичайний студент, Хома Брут, на філософа вчусь, в універі.

СОТНИЧИХА. Як же ти познайомився з моєю дочкою?

ХОМА. Та ніяк з нею не знайомився, їй-богу, не знайомився. Ось тут, на цьому самому місці лише хвилину бачив її. Та й все. Ніякої справи з нею не мав, скільки ні живу на світі. Цур мені, щоб не сказати непристойного.

СОТНИЧИХА. Чому ж вона не іншому кому, а саме тобі наказала читати молитви за нею?

ХОМА. Бозна, як це трактувати. Звісно діло: жінці часом захочеться такого, чого й найграмотніша людина не розбере; й прислів'я каже: "Чого хоче жінка, того хоче бог".

СОТНИЧИХА. А не брешеш ти, філософе?

ХОМА. Ось хай на цьому самому місці мене громом вразить.

СОТНИЧИХА. Якби тільки хвилиною довше прожила вона, я б, напевно, все узнала. Повернулася вранці вся побита, ледве жива, тільки й змогла сказати: "Нікому не давай читати по мені, але відправ зараз когось до Могилянки привезти Хому Брута. Нехай три ночі молиться за грішну душу мою. Він знає..." А що таке знає, я вже не почула.

Вона, голубонько, тільки це змогла сказати, й померла. Ти, добра людина, мабуть, відомий святим життям своїм і богоугодними справами, й вона, можливо, начулася про тебе.

ХОМА (*здивовано*). Хто? Я? Я святого життя? Бог з вами, шановна пані! Що ви кажете! Та я, хоч воно й непристойно сказати, якось навіть напроти страсного четверга до пекарки ходив. Та й сьогодні встиг вже оскоромитися.

СОТНИЧИХА. Ну... але недарма, мабуть, саме тебе назначено.

ХОМА. Я б сказав, що будь-хто, хто читати вміє, зміг би... тільки сюди пристойніше було б дякона або принаймні дяка. Вони народ тямущий й знають, як усе це вже робиться, а я... Та в мене й голос не такий, та й сам я — чортзна-що. Жодного виду з мене немає.

СОТНИЧИХА. Як ти собі хочеш, тільки я все, що заповідала мені моя голубка, виконаю, нічого не пошкодую. І коли ти з цього дня три ночі здійсниш, як слід, над нею молитви, то я нагороджу тебе; а то й самому чортові не раджу розсердити мене. Псалтир на тебе вже у церкві чекає... (*Хуторянкам, роздаючи папери з текстом.*) А це вам. Вивчить — і співати. Скоро вже наші визволителі прийдуть. (*Йде.*)

МАРИСЯ (*читає*). Союз нерушимый республик свободных сплотила навеки великая...
Фоном йде гімн радянського союзу.

ГАЛЬКА. Лишенько! Ось на яких визволителів вони чекають!..

СТЕША. А ви що, забули, що в нас навіть церква ще й досі московського патріархату?

ХОМА (*вісь у своєму*). А де Сотник, якщо вона усім тут командує?

МАРИСЯ. Сотник зараз велике цабе в київському військкоматі. Гроші лопатою гребе.

ХОМА. До чого тут гроші? Вони ж повинні на здоров'я дивитися.

ГАЛЬКА Ні, зараз здоров'я ні до чого — до кишень вони дивляться. Грошей нема — йди воювати. Є гроші — можеш і в тихому місці пересидіти, поки інші воюють. А можуть і зовсім звільнити. Але ж це вже таки гроші!..

ХОМА. Як це? Чекає на визволителів, а проти них воювати відправляє?

ГАЛЬКА. А він відкупиться. Бо має чим.

СТЕША. Ще й спасибі скажуть.

ХОМА. Ой, лишенько! А я ще повинен над їхньою донькою молитви читати?! Та ще в тій самій церкві?

Сцена 4

Перша ніч у церкві. Хому до церкви вводить сотничиха.

СОТНИЧИХА (*над труною*). Я не про те жалкую, моя наймиліша донька, що ти в розквіті років своїх, на смуток і горе мені, залишила землю. Я про це жалкую, моя голубонько, що не знаю того, хто був, лютий мій ворог, причиною твоєї смерті. І якби я знала, хто міг подумати тільки образити тебе чи хоча б сказав щось неприємне про тебе, то, присягаюсь богом, не побачив би він більше своїх дітей, якщо тільки він такий же старий, як і я; ні свого батька й матері, якщо він ще на порі років, і тіло його було б

викинуте на поживу птахам і звірам степовим. Але горе мені, моя польова перепеличка, моя ясочка, що проживу я залишок свого віку без втіхи, витираючи дрібні сльози, що течуть зі старих очей моїх, тоді як ворог мій буде веселитися й тайкома посміюватися... (Хомі.) Працюй й не надумай бігти. Бо двері на ключа зачиняю. (Йде.)

ХОМА (йде до труни). Яка ж ти гарна! Тільки страшна вона, блискуча твоя краса... Але... чого тут боятися? Людина прийти сюди не може, а щодо мерців та всілякої нечисті — на кожну хитру гайку, як той казав, свій гайковерт знайдеться, бо псалтир є. Нічого! Читатимемо! Лише світла замало... Що там, свічки?

Хома запалює свічки, тулить скрізь, де можна. З краю авансцени з'являється Гоголь.

ГОГОЛЬ. Скоро вся церква наповнилася світлом. Тільки зверху морок став міцнішим, та темні образи дивилися на Хому з ікон, оздоблених потемнілою позолотою, ще суворіше.

ХОМА (збирається сісти біля труни, але раптом знов дивиться на покійницю.)

Боженьки! Це ж саме та відьма, яку я вбив... (Сідає, починає читати з псалтиря.)

Коли кличу, озвися до мене, Боже правди моєї, Ти простір для мене робив у тісноті...

Помилуй мене, й почуй молитву мою! (Далі невизначене мурмотіння; можливо, повторення прочитаного тексту.)

ГОГОЛЬ. Тиша навколо була мертва. Труна стояла нерухомо. Свічки лили цілий потоп світла. Страшна освітлена церква вночі, з мертвим тілом та без душі людей! Хома намагався заглушити залишки остраху. Але через кожну хвилину звертав свої очі на труну, ніби ставлячи мимовільне запитання: "Що, якщо підніметься, якщо встане вона?".

ХОМА (голосно). Та й дійсно! Не встане ж вона!

Панночка підіймається й сідає у своїй труні.

ГОГОЛЬ. Хома дико глянув і протер очі. Але вона точно вже не лежить, а сидить у своїй труні. Він відвів свої очі й знову з жахом звернув на труну. Вона встала... йде церквою із заплющеними очима, безперестанку розправляючи руки, ніби бажаючи зловити когось. Вона йде прямо до нього. В страху окреслив він навколо себе коло. Із зусиллям почав читати молитви.

ХОМА. Боже правди моєї, помилуй мене, й почуй молитву мою!

ГОГОЛЬ. Вона стала майже на межі; але видно було, що не мала сил переступити її та вся посиніла, як людина, яка вже кілька днів померла. Хома не мав духу глянути на неї. Вона була страшна. Клацнувши зубами, вона розплющила свої мертві очі. Але, не бачачи нічого, з шаленістю — яку віддзеркалило її затремтіле обличчя — звернулася в інший бік і, розпростерши руки, обхоплювала ними кожен стовп і кут, намагаючись спіймати Хому. Нарешті зупинилася, погрозивши пальцем, і лягла у свою труну.

ХОМА. Господи Боже, помилуй мене й почуй молитву мою!

ГОГОЛЬ. Господи Боже, немає сил дивитися на це! (Зникає.)

Труна зривається зі свого місця й зі свистом літає церквою, але не може прорватися крізь коло, окреслене Хоמוю. Чутно крик півня.

Сцена 5

Гоголь у своїй квартирі в С-Пб. Продовжує писати "Вія".

ГОГОЛЬ. Чудовиська, усюди чудовиська, й зовні, й в середині. Чи є порятунок? Адже зрозуміло: загине Хома! Ні за що загине!

З'являється Россеті.

РОССЕТІ. Важко, Миколо Васильовичу?

ГОГОЛЬ (зі смутком). Просто кидай перо та пиши щось інше.

РОССЕТІ. А мабуть, не треба? Гадаю, читачеві ця казка буде до вподоби.

ГОГОЛЬ. Мені вона не до вподоби! Я вбиваю свого героя, а йому б ще жити та й жити. Народжувати діточок. Зробити щось корисне не тільки для себе, а й для України. А я його вбиваю...

РОССЕТІ. А іншого фіналу нема?

ГОГОЛЬ. Не бачу.

РОССЕТІ. Але ж читач, поки читає, завжди на щось сподівається.

ГОГОЛЬ. На що?..

РОССЕТІ. Та хоча б на чудо!

ГОГОЛЬ. Я б теж був би радий сподіватися на диво. А воно можливо? І зовні, й в середині — скрізь чудовиська! Я нібито не про Хому пишу, а про себе. Який він, мій Хома? Життєрадісний й сумний одночасно, хитруватий, лукавий, але разом і не занадто розумний. Але й в нього повинно бути майбутнє.

РОССЕТІ. Якщо так, він не повинен загинути.

ГОГОЛЬ. А в мене майбутнє є? Як я боюся, що не вмеру, а просто засну. Але ніхто цього не зрозуміє — поховають живим. А потім я прокинуся в темряві та тисняві, буду драти оббивку труни нігтями, кричати, кликати на допомогу, але ніхто не почує, ніхто не прийде...

РОССЕТІ. Мій бідний хохлику... Це ж ви нібито не свою долю пророкуєте, а всієї України. Але ж надія на диво повинна бути завжди!

ГОГОЛЬ. Deus ex machina...

РОССЕТІ. Ні, ні в якому разі! Не можна сподіватися тільки на бога з машини! Якщо про Україну — вона й сама повинна щось робити заради свого майбутнього. Якщо про вас...

ГОГОЛЬ. То мені залишається тільки молитися...

РОССЕТІ (переконливо). Ні, ні! Писати! Писати та й вірити. Бо іншого вибору немає. (Щезає.)

ГОГОЛЬ. Темно. Як знов темно! І відповідей нема. Як врятувати Хому? А Україну?..

Сцена 6

Хутір. "Призьба". Хуторянки.

З'являється Хома.

МАРИСЯ. Хлопче, на тобі лиця немає.

ХОМА. Отаке вночі творилось...

ГАЛЬКА. Ти й там чув? Таке творилось! Всю ніч над хутором шахеди кружляли. Але виявилось, це розвідка: літаки F-16, які Україні дали, шукають!

СТАРА. А ще до лікарні "Охматдиту" в Києві влучили.

СТЕША. Діточки поранені...

ГАЛЬКА. А самі зараз кажуть, це ми, українці, все це й зробили! А потім нібито назбирали діточок, кетчупом їх розфарбували та й почали на весь світ волати!

СТЕША. Щоб у них пір'я в роті поросло!

МАРИСЯ. Нічого святого в них нема!

ХОМА (увесь у своєму). Мені б випити... (*Стеша витягує з-під призьби пляшку та склянку; Хома п'є, занюхує рукавом, пляшку залишає собі.*) Ви тоді казали, на хуторі погано. Крім Шептуна з Шепчихою, ще щось було?

МАРИСЯ (*нерішуче*). Ну, була ще історія з псарем...

СТЕША. Це ні до чого. Геть незрозуміла історія.

СТАРА. Як сказати.

ХОМА (*знов п'є*). Та й що з цим псарем?

СТАРА. Микитою він звався. Гарний був псар. Бувало сивухи кварту свисне — й нічого йому не діється.

ХОМА (*знов п'є, нетерпляче*). Та й що з цим Микитою?!

ГАЛЬКА. А він у панночку вклепався! Як її побачить, все в нього з рук сиплеться.

СТЕША. Але ж цього ніхто не знає!

МАРИСЯ. Я знаю. Бо сама бачила.

СТАРА. А я не знаю. Ну, заглядався він на неї, це було...

ГАЛЬКА. Ще б пак було! Так заглядався, що почав собак плутати. Розбоя зве Сірком, Швидку — Бровком... Просто гинула людина!

ХОМА. А далі що?

МАРИСЯ. А це я сама бачила. Прийшла вона до псарні та й каже: дай, Микитко, покладу на тебе свою ніжку. А він на радощах: та хоч сама на мене сідай! А як побачив її голу повну білу ніжку, геть здурів. Нагнув спину, схопив її ніжки та й пішов полем скакати, ніби кінь. А куди він доскакав, я вже не бачила. Але вранці прийшли до псарні, а Микити нема. Тільки порожнє відерце та купа попелу... Згорів Микита... сам згорів, зовсім...

СТАРА. А такий був псар!..

СТЕША. Ні, не вірю. Таке тільки відьма могла зробити.

СТАРА. А якщо це панночка й була відьма? Тоді й Шептун з Шепчихою — її справа.

ГАЛЬКА. Та відьма вона була. Відьма!

ХОМА. А батьки що, не знали?

СТЕША. А як цього дізнаєшся?

СТАРА. Кажуть, кожна відьма має позаду малесенького хвостика.

Усі перелякано мацають себе позаду. Стара сміється.

ГАЛЬКА. Годі сміятися! Ану підіймай спідницю!

Стара сміється ще голосніше.

ХОМА (*похмуро*). Кажуть, усі баби відьми. Але не зрозумієш... допоки не одружився.

ГАЛЬКА. Жартуй, Хома, та не смійся!

ХОМА. А то що?

ГАЛЬКА. А то!

ХОМА. Доведете, що дійсно відьми?

СТЕША (*бере в Хоми порожню пляшку та склянку*). А ти не забалакався, Хома?

Мабуть, тобі, хлопче, вже до церкви час?

Сцена 7

Друга ніч у церкві.

Хмільний Хома ходить церквою.

ХОМА. Що ж, отепер мені це диво не дивне. Воно з першого разу лише страшне. Так! Воно тільки з першого разу трохи страшне, а там воно вже не страшне; воно вже зовсім не страшне! (*Знов окреслює навколо себе коло.*) Чого боятися? Та й що я за козак, коли б злякався? Ну, випив зайве — тому й з'являється страшне. А понюхати тютюну: ех, добрий тютюн! Чудовий тютюн! Гарний тютюн! (*Починає читати.*) Хвалитиму Господа усім серцем своїм, розповім про всі чуда Твої! Я буду радіти, й тішитись буду Тобою, й буду виспівувати Ім'я Твоє, о Всевишній!

ГОГОЛЬ (*голос*). Та раптом побачив він, що труп вже стоїть біля нього на самому краю кола й дивиться на нього мертвими позеленілими страшними очима. Хома здригнувся, холоднеча пішла його жилами. Залишки хмелю випарилися геть.

ПАННОЧКА. С... С... Сси... Лли-лли... П... п... п... ми...

ГОГОЛЬ (*голос*). Чутно було, що голос не слухається її. Але раптом промовила вона цілком зрозуміло.

ПАННОЧКА. Сили пітьми!

ХОМА. Помилуй мене, Господи, поглянь на страждання моє від моїх ненависників, Ти, що мене підіймаєш із брам смерті...

ПАННОЧКА. Г... г... Ш... ш... Ш-шо-гу!.. Ру-ру-ру-**р-р-ру-у-у-у**... м-м-м-р-р-р! П... По...па... **Пу-у-у-у-у**... т-т-т-тни... тми! Прийдіть до мене!

ХОМА. Не встоять безбожні на суді, ані грішники в зборі праведних, дорогу бо праведних знає Господь, а дорога безбожних загине!

ГОГОЛЬ (*голос*). Вітер пішов церквою від слів відьми, й почувся шум, як би від множини летючих крил. Якись потвори билися крилами в шибки церковних вікон і в залізні рами, дряпали з вереском пазурами по залізу, й незліченна сила трощила двері й хотіла вломитися.

Далі виключно режисерська фантазія.

Чутно крик півня.

Сцена 8

Хутір. "Призьба". Галька та Стара.

ГАЛЬКА. А знаєш, як вони за своїми вбитими виють! (*Виразно підвиває.*) Родненький, я більше тебе не увижу! Не услышу твой голос! Ты был такой хороший, а эти поганые укры тебя убили! І всюди один і той же голос! Хоч би плакальницю поміняли!

СТАРА (*з серцем*). Боженьки-боже! Що за країна! Усі ідіоти! Геть усі! Він же сюди вбивати прийшов...

ГАЛЬКА. Отож! Грабувати, руйнувати, гвалтувати, вбивати! А його самого за все це — не можна?!

СТАРА (*з серцем*). Не можна! (*Зневажливо.*) Бо вища раса, трясця їхній матері: одразу до раю підуть!

ГАЛЬКА. З чого?

СТАРА. Їхній царик пообіцяв. Усім і одразу!

ГАЛЬКА. Щоб їм повилазило! Вони що, не розуміють? Це ж він ядерну війну пообіцяв. Бо більш нема чого! Не життя, а небуття!

Марися та Стеша ведуть Хому з церкви під руки. Дають горілки.

СТАРА (*у жаху*). Хома, ти геть сивий!

ХОМА (*намагаючись бадьоритися*). Нічого... була б голова... а за волоссям не плачуть...

З'являється Сотничиха.

СОТНИЧИХА. Гімню вивчили?

Пауза.

ГАЛЬКА (*починає співати, патріотично підвиваючи; спочатку голос тремтить, але набуває сили; мова — суржик*).

Кацапія — Богом забута держава,

Пішла ти до біса, паскудна страна.

Не маєш ні честі, ні правди, ні слави,

Ганьбою покрита на всі времена!

СОТНИЧИХА. Ти що співаєш?! (*Замахується, щоб вдарити.*)

ГАЛЬКА. Ось, ось! Тут так написано!

СОТНИЧИХА (*хапає папір, читає, кричить*). Що?! Дізнаюся, хто написав, пожалкує, що на світ народився!

ХОМА (*перебиває*). Не можу я більш читати над вашою донькою!

СОТНИЧИХА (*з подивом*). Чому? Вже дві ночі відчитав благополучно...

ХОМА. Благополучно... (*Сміливішаючи від горілки.*) Ну, мабуть, це і є благополучно: таке чортovinня навколо, що просто бери шапку та й тікай, куди очі бачать!

СОТНИЧИХА. Чого?!

ХОМА. Та ваша, пані, дочка... За здоровим глуздом вона, звичайно, шляхетного походження, але ні в гнів буде сказано, упокой Господь її душу...

СОТНИЧИХА (*нетерпляче*). Що дочка?!

ХОМА. Сатану до себе припустила! Таке страховиння задає, що ніяке Писання не вчитується!

СОТНИЧИХА (*спокійно*). Але ти читай. Читайте! Недарма вона призвала тебе. Вона піклувалася, голубонька моя, про душу свою й хотіла молитвами вигнати всяке дурне.

ХОМА. Воля ваша, пані: їй-богу, більш сіл немає!

СОТНИЧИХА (*тім же заспокійливим голосом*). Читайте, читайте! Тобі лише одна ніч лишилася. Зробиш християнську справу — я й нагороджу тебе.

ХОМА. Та які ще нагороди! Як хоч собі, пані, я не буду читати!

СОТНИЧИХА. Слухай, філософе! (*Голос сотничихи стає міцним та погрозовим.*) Не люблю я таких жартів! У себе в універі жартуй! А в мене не так: як відлупцюю, всю свою філософію забудеш. Знаєш, що таке хороші шкіряні канчуки?

ХОМА. Знов канчуки! Це що, середньовіччя? Не лякайте!

СОТНИЧИХА. А навіщо мені тебе лякати, якщо я справжні канчуки маю? І хлопців маю, які цю справу люблять!

ХОМА (*кричить*). Та краще канчуки!

СОТНИЧИХА (*ласкаво*). То ти ще не знаєш, як мої хлопці вміють парити. (*Голос стає міцним, а обличчя озлоблено грізним.*) Спочатку впарять, а потім збризнуть горілкою, та й знов! Ступай, ступай! Роби свою справу! Не зробиш — не встанеш; а зробиш — тисяча зелених!

Хома йде.

СОТНИЧИХА (*хуторянкам*). Гаразд, завтра перевірю, як гімну вивчили. А хто не вивчив — канчуки! А мені треба цього філософа перехопити, щоб не втік.

Сцена 9

Церков. Ніч. Хома біля труни.

ГОГОЛЬ (*спостерігає, стоячи на краю авансцени*). Все було в том же грізно-знайомому вигляді.

ХОМА (*знов окреслюючи навколо себе коло*). Не побоюся! Їй-богу, не побоюся!

ГОГОЛЬ. Тиша була страшна, свічки трепетали та обливали світлом усю церкву.

ХОМА (*читає*). Обернися до мене й помилуй мене, я ж бо самотній та бідний! Подивися на горе моє та на муку мою, й прости всі гріхи мої!

ГОГОЛЬ. Раптом серед тиші грюкнула кришка труни й піднялася покійниця. Ще страшніша вона була, ніж досі. Зуби клацали, в судах кривилися губи, з диким вереском залунали заклинання.

ПАННОЧКА. С... сси... сили п'їтьми! До мене!

ГОГОЛЬ. Вихор пройшов церквою, полетіли на землю ікони, розбиті шибки вікон. Двері зірвалися з петель, і незліченна сила чудовиськ влетіла в середину. Жахливий шум від крил і від дряпання пазурів наповнив усю церкву. Все літало й гасало, шукаючи всюди філософа. У Хоми вийшов з голови останній залишок хмелю. Він лише намагався, не підіймаючи очей, читати.

ХОМА. Подивись на моїх ворогів, як їх стало багато, вони лютою ненавистю ненавидять мене!.. Невинність та правда нехай оточать мене...

ГОГОЛЬ. Хома, як і раніше, залишався непомітним для нечисті, але...

ПАННОЧКА. Приведіть Вія!

ГОГОЛЬ. І раптом настала тиша в церкві; почулося вдалині вовче завивання, й невдовзі пролунали важкі кроки; глянувши скоса, Хома побачив, що ведуть якусь геть страшну людину.

ХОМА. Бо надіюсь на Тебе! Визволи, Боже!..

ВІЙ (стоячи навпроти Хоми). Підійміть мені повіки!

Фінальна сцена

ГОГОЛЬ (швидко йде церквою та встає проміж Вієм та Хомою; Хомі). Не дивися! (Запалює свічку; до самого себе.) Свячена, з Єрусалима... Побачимо... (Підносить свічу до очей Вія.) Спрацювало!

Вій сліпне. Кричить півень, але нечисть б'ється з Гоголем.

ГОГОЛЬ (продовжуючи боротьбу й стримуючи нечисть, передає свічку Хомі). Тримай та йди! Ти зможеш!

Освітлюючи свічкою шлях, Хома йде проходом глядацької зали до виходу.

Позаду руйнується церква (московського патріархату), вбиваючи уламками панночку, нечисть і Вія теж.

Варіант (на розсуд режисерів):

Гоголь видирається з лап нечисті й веде Хому проходом глядацької зали, освітлюючи йому шлях.

Позаду руйнується церква, вбиваючи уламками панночку, нечисть і Вія теж.

Кінець

© Микола Гоголь, Анатолій Юрченко. 2024 — 2025. yurchenkopost4@gmail.com

Використано також листування Гоголя та "Книга Псалмів" у перекладі Івана Огієнка (фрагменти).

Ідея фінальної сцени належить режисерові Павлу Босому.

Перша публікація — "Авторський сайт Анатолія Юрченко". Друга публікація — міжнародний журнал "9 Муз".

Автор нагадує про чинне законодавство, про авторське право й неможливість постановки п'єси без письмової угоди.